

Klemen Jelinčič Boeta

ORIENTALSKI PREPLET ŽANROV IN SLOGOV

»Nekoč pred davnimi časi« so štiri preproste besede, s katerimi se začenjajo pravljice. Te besede se prvič pojavijo prav v Šeherezadini zgodbi. Ona s tem začne zgodbo *Nosač in tri gospe iz Bagdada*. Vendar pa *Tisoč in ena noč* človeški zakladnici ni zapustila zgolj te otvoritvene fraze. Na svetovno literaturo je vplivala tudi s svojo izjemno raznolikostjo, kar glede na to, da v njej najdemo literarni material od Kitajske in Samarkanda preko Indije in Perzije do Homerja, Arabskega polotoka, Španije in srednjeveškega Egipta, sploh ne preseneča.

Predstavljajte si sceno v mestu v predislamski Arabiji, na primer v Meki, in sicer v času festivala poezije, na katerega so iz drugih krajev in okoliških puščav prišli potujoči pripovedovalci. Eden od tekmujočih, živahen starejši možak, stopi v krog pozornih poslušalcev, se pogladi po bradi, rahlo nasmehne in začne: »Bil je osel, ki je živel v hlevu poleg vola ...« Njegova zgodba je najprej preko ustnega izročila in nato v pisni obliki rasla in se spreminjala, daljšala in postala *Osel, vol in delavec*, ki ji enako kot drugim zgodbam ne moremo določiti natančnega avtorja. Te zgodbe namreč niso nastajale kot stvaritve posameznikov, temveč kot skupno delo več tisoč pripovedovalcev, pisateljev in urednikov, kar je trajalo več stoletij.

Zgodbe so sestavljene po nekem splošnem ključu in pravilih, s pomočjo katerih je mogoče zgraditi neskončno število zgodb, in sicer preko serije binarnih tematskih nasprotij in brikolaža, se pravi uporabe tistih materialov, ki so na voljo. Tako so uredniki uporabljali delčke starih zgodb in ustvarjali nove. Tudi izbor števila zgodb v naslovu zbirke ni naključje, saj število 1001 v srednjeveških arabskih matematičnih krogih predstavlja idejo neskončnosti. *Tisoč in ena noč* je amorfno književno delo, ki je nastajalo v teku stoletij in lahko zato v njem opazimo nekaj literarnih slojev: starodavni perzijski okvir zgodbe, ki je morda še starejši in iz Indije, ki ima v 10. stoletju že arabsko obliko, če pogledamo le z enega vidika. V zbirki lahko označimo tudi cikel bagdadskih zgodb in kairski cikel zgodb. Magija, spolnost, ljudje, ki se spreminjajo v živali in nazaj, ter leteče preproge so sestavni del večje celote, za katero se zdi, da je eden od glavnih likov prav usoda. Naključja in nenadne, od junaka neodvisne spremembe položaja, ki oblikujejo zgodbo, lahko zasledimo povsod. Tudi sanje igrajo nezanemarljivo vlogo v zgodbah in pomembno prispevajo k odločitvam protagonistov.

Tisoč in ena noč preko svojih zgodb seveda uporablja številne literarne tehnike, s pomočjo katerih pri bralcu vzbujajo različne odzive, naj bo to z namenom povečanja občutka dramatičnosti, napetosti, romantičnih ali pa kakšnih drugih čustev. V zbirki odseva tako popularen okus množic, ki sega od burkaštva do trpke realnosti z nasiljem, barvitostjo in bizarno fantazijo, kot okus povsem drugega pola takratne družbe, in sicer palač ter dvorov, na katerih so sultani in dvorjani med drugim tudi eksperimentirali v poeziji. Naj določeno zgodbo ali njen del žanrsko označimo tako ali drugače, lahko pripovedno tehniko dramatične vizualizacije opazimo pri vseh. Gre za predstavitev predmeta ali osebe s pomočjo čim bogatejšega opisa čim več podrobnosti ter podajanjem telesnih gibov in dialogov na tak način, da si bralec sceno predstavlja pred očmi kar se da živo. Ta tehnika je ena od značilnosti *Tisoč in ene noči*. Kar je značilno za številne zgodbe, je tudi ponavljanje nekaterih za pripoved ključnih stavkov znotraj ene in iste zgodbe, kar se je ohranilo še iz časov ustnega prenašanja teh zgodb, deloma še v obliki epske poezije ali pa rimane pripovedi.

Glede na to, da se vse te zgodbe pojavljajo v okvirju Šeherezadine pripovedi, govorimo seveda o literarni tehniki zgodbe znotraj zgodbe. Več kot to. Tudi nekatere izmed zgodb, ki jih pripoveduje Šeherezada, vsebujejo druge zgodbe. To še posebej velja za *Mornarja Sinbada*, *Tri jabolka* in *Sedem vezirjev*. V zgodbi *Ribič in džini*, na primer, se pojavi *Zgodba Vezirja in modreca Dubana*, ki ima sama poleg tega v sebi še tri dodatne zgodbe.

Zgodbe se med sabo močno razlikujejo. Med njimi najdemo zgodovinske zgodbe, tragedije, komedije, poezijo, ljubezenske zgodbe, islamske verske legende, burleske in različne oblike erotične književnosti. Na različnih mestih lahko govorimo celo o erotičnem humorju, ki meji na satiro. Nekatere zgodbe so si med sabo lahko podobne tudi po strukturi in tako, na primer, najdemo v zbirki več zgodb, ki so zgrajene po

kopitu, iz katerega kasneje nastane tudi evropska pravljica *Pepelka*. Številne zgodbe opisujejo duhove, džine, čarovnike, legendarne in čarobne kraje, prepoznati pa se da celo elemente znanstvene fantastike. Tako kot v evropski srednjeveški literaturi tudi pri *Tisoč in eni noči* naletimo na pravljice, romantične zgodbe, legende, parabole, anekdote in zgodbe o eksotičnih ter realističnih dogodivščinah. Popotovanje oziroma pustolovska zgodba je na neki način že sama po sebi literarna tehnika, saj že samo pomikanje – ne samo v času, temveč tudi v prostoru – omogoča dosti bolj raznoliko in manj statično dogajanje v pripovedi.

V zlati dobi islama, ki jo lahko umestimo med 8. in 13. stoletje, so bili še posebej naklonjen makamatu, razburljivi pustolovski zgodbi. Ta se je lahko pojavila v obliki kratke anekdote, kot je to *Perzijec Ali*, v svoji najboljši različici pa celo kot kratek roman. *Tisoč in ena noč* privede ta žanr do popolnosti, Sinbad, Ali Baba in Aladin pa so junaki takšnih makamatov. Drug priljubljen tip zgodbe so basni, ki so v arabski književnosti doživele veliko priljubljenost in jih v zbirki najdemo kar nekaj. *Osel, vol in delavec* ter *Ptice, zveri in mizar* sta odlična primera za to. *Tisoč in ena noč* je polna tudi različnih pregovorov, izrekov in ljudskih modrosti, ki jih najdemo skoraj v vsaki zgodbi. Enako velja za komične scene ali humor pri protagonistih iz vseh družbenih slojev. Zanimivo je, da so v zgodbah pisma kot pomembno stilistično orodje, ki je povsem vklopljeno v literarno telo zbirke, večinoma navedena kar v celoti, in to vključno s standardnimi formulami in poezijo. Pisma, na primer, igrajo veliko vlogo pri prvih stikih med zaljubljenici.

Tisoč in ena noč je poleg odlomkov v rimani prozi tudi polna poezije, ki ni epska ali pripovedna. Poezijo se v zbirki, v kateri je okoli 1250 pesmi, uporablja predvsem za izražanje čustev. Protagonisti jo bralcu podajajo ob številnih priložnostih v mnogih okoljih za različne namene. V njej najdemo poezijo, ki so jo pesniki na dvoru posvečali različnim dvorjanom, med drugim svojim mecenom. Druga vrsta poezije, ki jo srečamo v zbirki, so stih, ki izvirajo iz tradicije izražanja plemenitih čustev, kot so hvaljenje, navdušenje in občudovanje. Del se jih deloma lahko bere tudi kot ene izmed predhodnikov trubadurske poezije. V bronastem mestu, na primer, zasledimo verze z enako rimo kot pri rubajatih, ki jih je ovekovečil Omar Hajam, v *Nosaču in treh gospeh iz Bagdada* pa kitice, ki niso prav daleč od elizabetinskih sonetov iz 16. stoletja v Angliji. Zanimivo je, da kljub temu da je bila v času pisanja in urejevanja *Tisoč in ene noči* poezija v sodobni arabščini priljubljena, saj je v njej pisalo kar nekaj priznanih pesnikov, je v zbirki skorajda vsa poezija napisana v klasični arabščini. Poezijo se v tej zbirki uporablja za različne namene. Poleg omenjenega gre pogosto tudi za nasvete, opozorila, rešitve, hvaljenje boga in vladarjev, postavljanje ugank, vprašanj in izzivov, osebnih čustev in, kot rečeno, ljubezni, katere številni vidiki predstavljajo temeljno in vseobsegajočo temo celotne zbirke *Tisoč in ena noč*.

Veliko zgodb vsebuje prvine psiholoških dram, nekatere izmed zgodb ali vsaj dele izmed njih pa bi žanrsko v določeni meri lahko celo opredelili kot kriminalke ali pa vsaj pustolovske zgodbe z elementi

kriminalke. Umori, kraje in goljufije ter seveda detektivki in policisti se pojavljajo v velikem številu zgodb in anekdot, tovrstna tematika pa je ena od najpriljubljenejših tem celotne zbirke. Zgodba *Tri jabolka*, na primer, vsebuje motiv umora, elemente detektivke in številne zaplete ter preobrate v zgodbi, ki v pripovedi močno povečujejo napetost. Še ena od zgodb z elementi kriminalke je *Zgodba o grbavcu*, ki predstavlja okvir za kar 12 zgodb, čeprav bi to zgodbo raje kot detektivko označili kot napeto komedijo in dvorno dramo.

Tudi elementi grozljivk so prisotni v zgodbah *Tisoč in ene noči*. Tu je seveda najprej treba omeniti hiše, v katerih straši, duhove, demone in pošasti. Zgodba *Ali iz Kaira in bagdadska hiša*, v kateri straši, se osredotoča na hišo, v kateri strašijo džini ali zli duhovi. V mnogih zgodbah se pojavljajo ljudožerski duhovi, ki so povezani s pokopališči. Kot kaže, so te zgodbe prvi primer motiva tovrstnih duhov v zgodovini književnosti. Poleg tega najdemo v zbirki tudi zgodbe, v katerih je govor o mestih duhov in o ljudeh, ki jih je obsedel duh. Ne smemo pa pozabiti, da je že sama Šeherezadina zgodba na neki način psihološka grozljivka. Nasploh nam lahko številni opisi nadnaravnih in magičnih bitij ter pojavov, kakor tudi opisi nebes, pekla in različnih čarobnih svetov, podajo močan uvid v kulture in čas, v katerem so zgodbe nastajale.

Morda še najbolj neverjeten vidik pri literarni analizi *Tisoč in ene noči* je to, da v nekaterih izmed pripovedi zasledimo zgodnjo znanstveno fantastiko. Tako v *Bulukijevih dogodivščinah* beremo o vesolju in oddaljenih svetovih, na katerih glavni junak srečuje drugačne oblike življenja in družbe, ki so jih ta bitja zgradila, kar tovrstne odlomke poveže tudi s sociologijo. Drugje srečamo odlomke o življenju na Luni, dihanju pod vodo, marionetah, ki plešejo brez niti, avtomatih in celo neke vrste robotih. V zgodbah s tovrstnimi fantastičnimi opisi naletimo tudi na koncepte, kot so izginule napredne civilizacije, izgubljene starodavne tehnologije in opis povsem modernega podviga, kot je arheološka odprava, ki se nameni odkriti izgubljenost mesto.

Prav tako v zgodbah, pravljicah ali ne, zasledimo tudi resnične zgodovinske dogodke ali osebe, kot je na primer kakšen od bagdadskih kalifov ali pomembnih vojskovodij. Tako je kot spremljevalec kalifa Haruna al-Rašida omenjen Al-Asmai, filolog na abasidskem dvoru s konca 8. stoletja, ki je bil znan po prefinjenih manirah in uglajenem govoru. Poleg tega, da je pisal o živalih in beduinskem načinu življenja, je bil znan tudi kot kritik in komentator arabske poezije in kot nekdo, ki je utelešal duh žanra po imenu adab, celotne filozofije okoli književnosti in njenega nastajanja. Tega duha je v *Tisoč in ene noči* na pretek. Več kot to: zbirka je zakladnica antropoloških podatkov o vseh vidikih življenja v času nastajanja njenih zgodb. Tu najdemo številne podrobnosti iz dvornega življenja o pravilih obnašanja, delovanju institucij, načinu oblačenja, prehrani, splošnih kulturnih in verskih običajih, ki so veljali na takratnih in tamkajšnjih dvorih. V *Tisoč in ene noči*, ki nedvomno velja za enega od pomembnejših zakladov človeške kulturne dediščine,

imamo cele opise mest: kako ta delujejo, kakšne četrti so v njih, poklici, narodnosti, veroizpovedi, kar velja tudi za podeželje in puščavo ter za opise družbenih odnosov v teh okoljih. To velja tudi glede vojaštva, pomorstva, trgovine in številnih drugih področij človekovega udejstvovanja, ki jih srečamo v zgodbah.